

ЗАГАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ ТОКСИЧНОЇ ДІЇ ВІТАМІНУ D

В.Ю. Гарбузова, доцент;

Я.В. Хижня, аспірант

Сумський державний університет, м. Суми

Представлены данные современных литературных источников относительно механизмов токсичного действия витамина D. Установлено, что вредное воздействие эргокальциферола связано преимущественно с двумя факторами: гиперкальциемией, которая иницирует кальциевые механизмы повреждения, и активацией процессов пероксидного окисления липидов (ПОЛ).

Ключевые слова: витамин D, вредное воздействие, эргокальциферол, липиды.

Представлено дані сучасних літературних джерел щодо механізмів токсичної дії вітаміну D. Встановлено, що ушкоджувальна дія ергокальциферолу пов'язана переважно з двома чинниками: гіперкальціємією, яка ініціює кальцієві механізми ушкодження, і активацією процесів пероксидного окиснення ліпідів (ПОЛ).

Ключові слова: вітамін D, ушкоджувальна дія, ергокальциферол, ліпіди.

ВСТУП

Перші повідомлення про тяжкі отруєння за умов клінічного використання вітаміну D з'явилися ще у 1928 році [1]. Однак у вивченні механізмів токсичної дії вітаміну D і до цього часу залишається багато нез'ясованих питань.

Відомо, що вітамін D широко використовують як лікувальний засіб при рахіті, фосфат-діабеті, гіпопаратиреозі, туберкульозному вовчаку, раку легень, лімфогранулематозі, ревматоїдному артриті, уродженому вивиху стегна, остеопорозі, остеомалачії та інших захворюваннях [2- 14]. Недостатня обізнаність у токсичних властивостях вітаміну D, застосування високих, а часто й необґрунтовано дуже високих - ударних доз вітаміну для терапії цих та інших патологічних станів призводять до розвитку D-вітамінної інтоксикації.

Виділяють такі основні фактори, що обумовлюють виникнення, розвиток і частоту D-вітамінної інтоксикації [15]:

1 Надмірно висока біологічна активність вітаміну D і відносно невелика фізіологічна потреба людини у ньому. Організм людини повністю забезпечується вітаміном D при 10-20-хвилинному сонячному опроміненні та вживанні 400 МО вітаміну за 1 добу у складі раціону [16,17].

2 Порівняно невисока швидкість інактивації та елімінації вітаміну D з організму.

3 Широке використання концентрованих препаратів ергокальциферолу.

Ще й зараз не встановлено чітких меж між терапевтичною, токсичною та летальною дозами ергокальциферолу. Це пов'язано з тим, що чутливість до дії вітаміну D залежить не тільки від дози, а й від інших факторів. Розвитку гіпервітамінозу сприяють: відсутність дефіциту вітаміну D в організмі [18], високий вміст кальцію в раціоні, дробне введення препарату [15]. Має значення й якість препарату: відеїн (комплекс вітаміну D з казеїном) менш токсичний, ніж спиртовий розчин вітаміну D₂ [4,19], сучасні водорозчинні форми майже не дають побічних ефектів [3]. Чутливість до високих доз вітаміну D залежить від віку, ваги, стану шлунково-кишкового тракту, складу їжі (недостатність

білків, вітамінів А, В, С підвищує чутливість), фізіологічного стану організму (при вагітності чутливість знижується). Крім того, існує індивідуальна чутливість до вітаміну D, яка лежить в основі ідіопатичної гіперкальціємії та суправальвулярного стенозу аорти [15].

Надмірно високі дози вітаміну D (кілька мільйонів МО), прийняті одноразово або протягом кількох діб, спричиняють гостре отруєння, клінічні прояви якого розвиваються через 1-8 діб, після застосування вітаміну і проявляються головним чином розладами з боку нервової та серцево-судинної систем і нирок [20, 21]. Тривале застосування високих доз вітаміну D призводить до розвитку хронічного D-гіпервітамінозу [22], проявами якого є загальна інтоксикація організму з порушенням мінерального, білкового, вуглеводного і ліпідного обмінів [15]. Результати численних експериментальних і клінічних досліджень свідчать про серйозні наслідки навіть легких форм гіпервітамінозу D. Це пов'язано зі стабільністю морфологічних змін, які виникають за умов D-вітамінної інтоксикації.

Незважаючи на численні експериментальні дослідження D-гіпервітамінозу і його ґрунтовне вивчення у клініці, провідні механізми, що лежать в основі D-вітамінної інтоксикації, сьогодні остаточно не з'ясовані.

ПОСТАВЛЕННЯ ЗАВДАННЯ

На основі сучасних літературних джерел окреслити загальні механізми токсичної дії вітаміну D, з'ясувати патогенетичну роль гіперкальціємії і процесів ПОЛ у розвитку ушкодження органів і тканин за умов D- вітамінної інтоксикації.

РЕЗУЛЬТАТИ

Відкриття метаболічних шляхів, за якими вітамін D перетворюється на біологічно активні форми, а також суттєвий прогрес, що досягнутий у розумінні механізмів їх дії, дозволили сформуванню концепцію про гормональну систему вітаміну D [23].

Як відомо, вітамін D₃ проходить в організмі два етапи гідроксилування [24]. Перший етап здійснюється в печінці, де під впливом 25(OH)D₃-гідроксилазних систем відбувається утворення 25(OH)-холекальциферолу. Другий етап відбувається у нирках, де під впливом 24- або 1α-гідроксилаз 25(OH)D₃ перетворюється на 24,25(OH)₂D₃ або 1,25(OH)₂D₃. Остання сполука є гормонально-активним похідним вітаміну [25]. Активність ниркових гідроксилаз регулюється рівнем кальцію, фосфору, паратиреоїдного гормону, вітаміну D₃ [17, 26, 27].

Основними тканинами-мішенями 1,25(OH)₂D₃ є слизова оболонка тонкої кишки, в якій цей гормон стимулює всмоктування кальцію, і кісткова тканина, резорбція і ремоделювання якої посилюється при його дії. Крім того, рецептор до гормонально активної форми вітаміну D виявлений у більшості тканин організму, що пояснюється важливою роллю гормону в регуляції внутрішньоклітинного метаболізму кальцію, росту і диференціації клітин.

Для вітаміну D характерний внутрішньоклітинний механізм циторецепції. Асоціація гормонорецепторного комплексу з регуляторною ділянкою відповідного гена призводить до його експресії. 1,25(OH)₂D₃ специфічно стимулює синтез м-РНК, які кодують вітамін D-залежні кальційзв'язувальні білки (кальбіндини) [28, 29]. Ці білки містяться в усіх тканинах, у яких є рецептори до 1,25(OH)₂D₃. Механізм дії кальбіндинів полягає у полегшенні дифузії кальцію, функціонуванні у ролі кальцієвого буфера або активації ферментів, які беруть участь у транспорті цього іона. Крім кальбіндинів, 1,25(OH)₂D₃ стимулює і синтез

інших білків. У кишечнику такими білками є лужна фосфатаза, спермінзв'язувальний білок, орнітиндекарбоксилаза, білок масою 39-42 кД, локалізований на зовнішній мітохондріальній мембрані і цитоплазматичний білок масою 76 кД [30]. У кістковій тканині $1,25(\text{OH})_2\text{D}_3$ стимулює продукцію лужної фосфатази, а також остеокальцину, який містить залишки γ -карбоксиглутамінової кислоти. У нирках такими білками є цитохром P-450, який входить до складу 24-ОНази і креатинкінази. $1,25(\text{OH})_2\text{D}_3$ підвищує рівень мРНК кальцитоніну, пролактину і знижує паратгормону [31,32]. У деяких тканинах $1,25(\text{OH})_2\text{D}_3$ стимулює активність ферментів, що залежать від вітаміну D (лужної фосфатази, Са-АТФази, фітази), а також активність S-аденозилметіоніндекарбоксилази, спермідин-N-ацетилтрансферази, трансглута-мінази. Стимулювальна дія $1,25(\text{OH})_2\text{D}_3$ на синтез або активність деяких білків може бути опосередкована посиленням проліферації клітин під дією цього гормону [33]. Синтез колагену у кістковій тканині, а також деяких онкогенних продуктів (c-myc, c-sis) гальмується $1,25(\text{OH})_2\text{D}_3$. Гормональноактивна форма вітаміну D пригнічує (можливо й опосередковано) утворення інтерлейкіну-2 і стимулює утворення γ -інтерферону. Є припущення, що $1,25(\text{OH})_2\text{D}_3$, впливаючи на активність аденілатциклази, моделює гормональні відповіді, опосередковані цАМФ [34].

Важливо підкреслити, що $1,25(\text{OH})_2\text{D}_3$ посилює як синтез власного рецептора, так і продукцію 24-ОНази, що інактивує гормон. Динамічне співвідношення між цими процесами забезпечує ампліфікацію або супресію гормональної відповіді.

Механізми інактивації рецептора $1,25(\text{OH})_2\text{D}_3$ вивчені недостатньо. Відомо, що у цьому процесі бере участь вітамін К. Низкою дослідів доведено існування вітамін-К-залежного, кальційчутливого механізму, який регулює властивості рецептора $1,25(\text{OH})_2\text{D}_3$ [35].

Яка ж із форм вітаміну D обумовлює розвиток інтоксикації за умов гіпервітамінозу? Сьогодні відомо, що найбільший внесок у розвиток токсикозу за умов гіпервітамінозу D належить 25-ОН D_3 . За даними Петрової С.А. та співавт. [36], після введення високих доз вітаміну D саме рівень цього метаболіту в плазмі крові значно збільшується, в той час як кількість $1,25(\text{OH})_2\text{D}_3$ залишається у межах норми. Одночасне введення шуром високих доз вітаміну D та стронцію, який перешкоджає синтезу $1,25(\text{OH})_2\text{D}_3$ в нирках, викликає розвиток характерних ознак гіпервітамінозу, бо синтез 25-ОН D_3 відбувається за цих умов у великій кількості. Besley та Clark також відзначають значне підвищення рівня 25-ОН D_3 за умов D-вітамінної інтоксикації: 6000 нг/мл проти норми – 25 нг/мл [37].

Певну роль у розвитку ознак гіпервітамінозу має, безперечно, й $1,25(\text{OH})_2\text{D}_3$, бо під впливом високих концентрацій 25-ОН D_3 його утворення в нирках теж збільшується [38]. Cohen та співавт. [39] у пацієнтів з D-вітамінним отруєнням виявили, крім підвищення у плазмі крові вмісту 25-ОН D_3 , ще й збільшення рівня $1,25(\text{OH})_2\text{D}_3$. Щодо інших метаболітів, то хоча 24,25-(ОН) $_2\text{D}_3$ й продукується в підвищеній кількості, навряд чи він робить внесок у розвиток токсикозу. De Luka та співавт. [40] виявили у плазмі крові курчат, які отримували високі дози вітаміну D, 24-ОН D_3 . За нормальних умов цей метаболіт відсутній. Можливо йому також властива токсична дія.

Найсерйознішою та найбільш значущою із змін, що виникають за умов D-вітамінної інтоксикації, є кальцифікація, яка має генералізований характер, охоплює майже всі органи і тканини та суттєво порушує їх функції [41, 42].

Особливо інтенсивної кальцифікації за умов D-гіпервітамінозу зазнає серцево-судинна система (за винятком венозних судин, де осередки

зwapнiння не виявляються). Пiдвищене накопичення кальцiю у серцi i великих артерiях вiдбувається вже на 3-5-у добу вiд початку введення високих доз вiтамiну D. Вмiст цього мiнералу в аортi може досягати 13-14 % (для порiвняння – у стегновiй кiстцi вiн дорiвнює 22 %). Аорта та великi артерiї нагадують при цьому трахею [43] або кам'янi труби [44]. У тяжких випадках гiпервiтамiнозу кальцифiкацiя охоплює серцевi клапани, коронарнi судини [45, 46, 47] i до третини мiокарда. Це призводить до розвитку вад серця, порушення живлення серцевого м'язу, спричиняє серцеву недостатнiсть.

iснує двi точки зору на механiзми кальцифiкацiї судинної стiнки за умов D-вiтамiнної iнтоксикацiї [48]. Згiдно з першою вiдкладання солей кальцiю вiдбувається у первiсно здорову, незмiнену стiнку артерiї i зумовлено загальними порушеннями гомеостазу в організмі (гiперкальцiємiя, гiперфосфатемiя, ацидоз), тобто має метастатичний характер. Згiдно з другою розвитку кальцинозу за умов гiпервiтамiнозу D передують морфологiчнi й бiохiмiчнi змiни в судиннiй стiнцi, тобто зwapнiння має дистрофiчний механiзм [49].

Перша точка зору була пов'язана з тим, що у багатьох випадках неможливо виявити ознаки ушкодження клiтин до розвитку кальцифiкацiї судинної стiнки [43]. Проте значення дистрофiчних змiн судинної стiнки для її зwapнiння було продемонстровано ще на початку минулого столiття на прикладi експериментального кальцинозу. У 1905 році Fischer при внутрiшньовенному введеннi адреналiну кролям отримав некроз м'язових та еластичних волокон середньої оболонки аорти з подальшою її кальцифiкацiєю. Некрози судинних стiнок iз зwapнiнням були отриманi за умов введення дигiтонiну, адонiну, строфантину, молочної та соляної кислот, флоридзину, трипсину, тиреоїдину [50]. А з початком використання електронної мiкроскопiї було доведено, що зwapнiння судинної стiнки є вторинним стосовно ультраструктурних порушень у клiтинах [51].

Механiзми кальцифiкацiї пояснювали по-рiзному. Р.Вiрхов вважав, що кальцифiкацiя пов'язана з утворенням кальцiєвих мил. Його думку подiляли Peters та співавт., якi при вивченнi бiопсiйного матерiалу з'ясували, що вапно вiдкладається тiльки в жироперероджену сполучну основу, яка мiстить до 20,6% жировокиислого кальцiю, а також Klotz, на думку якого у внутрiшнiй оболонцi артерiї при атеросклерозі у зв'язку з некротичними змiнами вiдбувається розпад ефiрiв холестеролу на холестерол, що випадає у виглядi кристалiв, i жировi кислоти, якi реагують з iонами кальцiю. Згодом жировокислий кальцiй шляхом iонообмiнної реакцiї перетворюється на вугле- та фосфорнокисле вапно [50].

З часом з'явилися данi про те, що кiлькiсть жировокиислого вапна у зонах атероматозного розпаду невелика, що кальциноз вiдбувається i в медiї, для якої взагалi не характерний атероматозний розпад i яка не мiстить жирових кислот.

Ще у 1886 р. Coch висловив думку про те, що процес зwapнiння судин нагадує за своїм механiзмом утворення кiстки або зwapнiння епiфiзарного хряща.

Дослiди Wells з'ясували, що пропорцiя мiж карбонатами i фосфатами у зонах зwapнiння така сама, як i в нормальнiй кiстковiй тканинi ($3[\text{Ca}_2\text{PO}_4]_2 \cdot 6\text{Ca}_2\text{CO}_3$). У зв'язку з цим Wells вважає, що мiж процесами патологiчного зwapнiння й фiзiологiчного утворення кiстки не має нiякої рiзницi.

Пiзніше ця iдея була розвинута у працях Bachra i Sobel, Fleisch i Neuman (1961). Як показали дослiди Fleisch i Neuman, у кiстках кристали оксiапатиту знаходяться на колагенових фiбрилах, якi є ядрами

кристалізації кальцієвих солей. Але колаген є й в інших тканинах, які за нормальних умов не звапнуються. На думку авторів, це пояснюється тим, що кров містить інгібітор нуклеотидних властивостей колагену, який перешкоджає осіданню кальцію. Інгібітор є поліфосфатом, й інактивується він лужною фосфатазою, кількість якої в осередках звапніння велика [50].

Сьогодні у процесі дистрофічної кальцифікації виділяють 2 фази: ініціації (нуклеації) та прогресії.

Ініціація пов'язана з утворенням у клітинах, що гинуть, мембрано-асоційованих везикул діаметром 200 нм. У цих везикулах концентрується кальцій внаслідок його високої спорідненості до кислих фосфоліпідів. Накопичення фосфатів є результатом діяльності фосфатаз. Ініціація внутрішньоклітинної кальцифікації починається в мітохондріях ушкоджених та умираючих клітин. Після локального утворення солей кальцію відбувається прогресія кристалоутворення, яка залежить від концентрації кальцію і фосфору у позаклітинному середовищі, наявності колагену та інших білків. Як було зазначено, кальцій відкладається навколо пошкоджених еластинових структур. При руйнуванні еластичних волокон вивільнюється велика кількість глікозаміногліканів, переважно хондроїтинсульфатів А і С (за даними Vanga їх кількість становить 10-12% від загальної маси еластину судинної стінки), яким, як відомо, властива велика спорідненість до іонів кальцію [51, 52].

Кінцевою ланкою в патогенезі дистрофічної кальцифікації є утворення кристалів апатиту, подібних до гідроксіапатиту кісткової тканини. Підсилює дистрофічну кальцифікацію гіперкальціємія. Дистрофічні та дегенеративні зміни еластичних структур, м'язових елементів медії сприяють відкладанню вапна у цих місцях. У відповідь на появу кальцифікатів у сполучній тканині спостерігається проліферація фібробластів, ГМК з формування грубоволокнистої структури навколо осередків звапніння [53, 54].

За умов D-вітамінної інтоксикації кальцифікації зазнає не тільки серцево-судинна система, а й інші органи і тканини.

Кальцифікація нирок виявляється вже на 2-3-тю добу введення високих доз вітаміну D. Починаючись в проксимальних каналцях, вона поступово охоплює весь нефрон. Нефрокальциноз є причиною ниркової недостатності за умов D-вітамінної інтоксикації. Встановлено, що при несвочасній діагностиці і терапії тяжких отруень вітаміном D саме ниркова недостатність найчастіше призводить до летальних наслідків [5, 15].

Кальцифікація легеневої тканини за умов D-вітамінної інтоксикації виражена менше, ніж в аорті та нирках. Звапніння легень зменшує їх еластичність і може бути причиною емфіземи легенів та легеневої недостатності [15].

Осередки звапніння виявляються і в шлунково-кишковому тракті, але не виникають у печінці. Причина відсутності кальцинозу печінки за умов гіпервітамінозу D не з'ясована [15, 54].

Згідно із сучасними уявленнями у процесах розвитку як фізіологічної, так і патологічної кальцифікації значна роль належить полімерним макромолекулам - різноманітним органічним матрицям, які містять центри, здатні полегшувати утворення кристалів солей кальцію. Важливе місце серед них належить глікозаміногліканам [55, 56], які мають підвищену спорідненість до кальцію. Їх джерелами є як кісткова тканина, розсмоктування якої за умов гіпервітамінозу D сприяє виходу у кровообіг мінерального компонента й органічної матриці, так і самі м'язи тканини, в яких за умов гіпервітамінозу D стимулюється синтез глікозаміногліканів.

Досліджуючи динаміку біохімічних та морфологічних змін у нирках, серцевому м'язі та кровоносних судинах щурів протягом 1-20 діб після одноразового введення їм вітаміну D₃ (3мг/кг), Rubin та Catherwood встановили, що вже на 5-й день застосування препарату має місце накопичення протеогліканів у сарколемі кардіоміоцитів, ГМК аорти, міжклітинній основній речовині серцевого м'яза та судинної тканини [57]. Це на 2-3-тю добу передує відкладанню солей кальцію в тканинах. А Regal вважає, що кальцифікація м'яких тканин обумовлена не гіперкальціємічним ефектом високих доз вітаміну D, а підсиленням синтезу протеогліканів, які стають осередками відкладання у тканинах кальцію [58].

Ньюман Х. та Ньюман М. вважають, що центрами кристалізації є комплекси глікозаміногліканів з колагеном [59]. Gillman та співавт. з'ясували, що кількість колагену в тканинах за умов кальцифікації не змінюється [60]. У зв'язку з цим автори вважають, що відкладання солей кальцію швидше за все відбувається на модифікованих, перетворених колагенових матрицях.

Вже у перших дослідженнях з D-гіпервітамінозу було показано, що характерною ознакою токсичної дії вітаміну D є підвищена концентрація іонів кальцію у крові. Зараз з'ясовано, що гіперкальціємія більш виражена на ранніх стадіях гіпервітамінозу і не є стійкою ознакою, що зберігається тривалий час. На пізніх стадіях D-вітамінної інтоксикації концентрація кальцію в плазмі крові перебуває у межах норми, незважаючи на тяжкі морфологічні та функціональні зміни в органах.

Вітамін D не тільки підвищує рівень кальцію в плазмі крові, а й сприяє підвищенню його акумуляції у клітинах. Перевантаження клітин кальцієм за умов гіпервітамінозу D може бути пов'язане з такими механізмами:

1 Високі дози ергокальциферолу викликають підвищення вмісту позаклітинного кальцію. У результаті чого зростає потік кальцію в клітини, що призводить до невідповідності потужності механізмів зниження концентрації цитоплазматичного кальцію та інтенсивності його транспорту в клітину.

2 На віддалених етапах пошкодження кальцій спричиняє дестабілізацію мембрани. За рахунок активації фосфоліпази A₂ іонами Ca²⁺ підсилюється детергентна дія вільних жирних кислот, утворюються лізофосфоліпіди, які сприяють міцелоутворенню й порушенню структури мембран. У результаті чого підвищується пасивна проникність мембрани до кальцію.

3 Масивне надходження кальцію в клітини спричиняє порушення енергетичного обміну. Як наслідок, зменшуються запаси енергії, пригнічується робота систем активного транспорту кальцію клітинної мембрани й мембран внутрішньоклітинних кальцієвих запасників.

4 Суттєву роль у перерозподілі кальцію між внутрішньоклітинними запасниками відіграють іони Na⁺, концентрація яких також зростає при ушкодженні. Так, Na⁺ може витіснити Ca²⁺ з мітохондрій або обмінюватись на позаклітинний кальцій за допомогою Na-Ca обмінника. Крім того, кальцій може виходити з мітохондрій та саркоплазматичного ретикулула у відповідь на швидке поглинання водню.

Процес посилюється тим, що більшість реакцій, реалізується за типом "зачарованого кола", яке може бути подано у вигляді схеми, зображеної на рисунку 1.

При досягненні певного критичного рівня концентрації кальцію в цитоплазмі настає практично миттєва смерть клітини, внаслідок глибокого пошкодження плазматичної мембрани та втрати внутрішньоклітинних компонентів [61, 62].

Рисунок 1 - Схема розвитку перевантаження клітин кальцієм

Новим етапом у вивченні питання про механізми ушкоджувальної дії високих доз вітаміну D стало відкриття Merke та співавт. [63] специфічних рецепторів до біологічно активної форми вітаміну D₃ на ГМК судин. Взаємодія 1,25(OH)₂D₃ з цими рецепторами стимулює появу в цитоплазмі ГМК круглястих електроннощільних, покритих мембраною лізосомальних частинок, які містять кальцій та фосфор. Автори вважають, що цей ефект має відношення до здатності вітаміну D індукувати розвиток артерioskлерозу. Продемонстровані й інші рецептороопосередковані ефекти 1,25(OH)₂D₃ при його взаємодії з ГМК судин у культурі. Так, Koh та співавт. [64] виявили стимулювальний вплив 1,25(OH)₂D₃ на проліферацію ГМК, а Kawashima [65] та Inoue і Kawashima [66] встановили, що цей метаболіт вітаміну D₃ активує Ca-АТФ-азу і стимулює захоплення мічених ⁴⁵Ca²⁺ ГМК, виділеними з аорти щурів.

Зараз вже не викликає сумнівів той факт, що порушення обміну кальцію не є єдиною причиною патологічних змін за умов D-гіпервітамінозу. У тих випадках, коли гіпервітаміноз не супроводжується гіперкальціємією, а також в дослідях *in vitro* з нормальним вмістом кальцію в інкубаційному середовищі ушкоджувальна дія вітаміну D на клітини зберігається. Це свідчить про розвиток інших механізмів ураження за умов інтоксикації вітаміном D. За сучасними уявленнями, вітамін D спричиняє різноманітні структурні і біохімічні зміни у клітинах, з якими, власне, і пов'язана його токсична дія. Доведено ушкоджувальний вплив вітаміну D на структуру і функції ліпопротеїнових мембран клітин і клітинних органел.

Серія численних експериментальних досліджень В.Б. Спіричева та співавт. [16, 22, 67, 68, 69, 70], присвячених механізмам розвитку D-вітамінної інтоксикації, дозволила обґрунтувати висновок про те, що ушкоджувальна дія високих доз вітаміну D опосередкована посиленням процесів пероксидного окиснення і підвищенням концентрації вільних радикалів. Підкреслюється [67], що розвиток токсикозу за умов гіпервітамінозу D має певну подібність до патологічних процесів, що спостерігаються при E-авітамінозі, променевій хворобі, отруєнні чотирьоххлористим вуглецем та ін. Для них, цих процесів, також характерним є надлишкове утворення пероксидів і вільних радикалів. У дослідях *in vitro* доведено, що інкубація еритроцитів з вітаміном D₂ супроводжується посиленням пероксидації ліпідів. Також з'ясовано, що введення тваринам високих доз вітаміну D спричиняє накопичення продуктів ПОЛ у крові, міокарді, нирках та печінці [3,5,6,7].

Інтенсифікація процесів ПОЛ за умов D-гіпервітамінозу доведена і в організмі людини [3, 6, 7]. Застосування антиоксидантів обмежує стимулятивний вплив вітаміну D на пероксидацію ненасичених жиркових кислот, що доводить окиснювальний характер змін, які виникають. Відомо, що вітаміну D як такому окиснювальні властивості не притаманні, але в організмі з нього утворюються сполуки пероксидної природи.

Патогенетична роль ПОЛ у розвитку ушкодження клітин пов'язана перш за все з порушенням бар'єрної та матричної функцій клітинних мембран. В основі порушення бар'єрної функції мембран лежать два механізми:

1 Електричний самопробій. У результаті утворення гідропероксидів ліпідів, яким притаманні гідрофільні властивості, і процесів латеральної дифузії відбувається накопичення гідропероксидних молекул у певних ділянках мембрани. У цих ділянках порушуються електроізоляційні властивості ліпідного бішару і за рахунок різниці потенціалів виникає електричний пробій, у результаті якого відбувається електромеханічний розрив мембрани [71].

2 Іонофорний механізм. Він пов'язаний з появою серед продуктів ПОЛ сполук, які мають властивості іонофорів стосовно тих чи інших іонів (Na⁺, Ca²⁺, H⁺). У результаті цього відбувається полегшення процесів дифузії цих іонів через в нормі не проникну для них мембрану [57].

Порушення матричної функції за умов активації ПОЛ характеризується зміною структури та функціональних властивостей біологічних макромолекул, головним чином білків-ферментів [72]. Ці зміни виникають внаслідок взаємодії пероксидів поліненасичених жиркових кислот, альдегідів (4-гідрокси-ноненалю, малонового діальдегіду) та інших продуктів ПОЛ з N-кінцевими залишками білків, амінокислотами та аміногрупами фосfolіпідів. При цьому утворюються кон'юговані сполуки - основи Шиффа, - які мають велику реакційну здатність, сприяють міжмолекулярним зшивкам, реакціям полімеризації та поліконденсації, в результаті яких біомолекули втрачають свої функціональні властивості [73].

Встановлено, що за умов інтенсифікації вільнорадикального пероксидного окиснення ліпідів відбуваються пригнічення гліколізу і роз'єднання окисного фосфорування, блокування синтезу білка та нуклеїнових кислот, конверсія мікросомального цитохрому P₄₅₀ в неактивну форму P₄₂₀, окиснення білкових тіолів до дисульфідів, інгібування активності низки мембранно-зв'язаних ферментів (наприклад, 7α-гідроксилази холестеролу, глюкозо-6-фосфатази в

мікросомах, аденилатциклази, 5-нуклеотидази в плазматичних мембранах печінки) [74].

Доведено ушкоджувальний вплив вітаміну D на лізосомальні мембрани. Виявлено значне підвищення активності естераз і катепсину в епітеліальних клітинах проксимальних звивистих каналців нефронів. Дослідженнями De Duve та співавт. з'ясовано, що в умовах *in vitro* додавання вітаміну D до суспензії лізосом спричиняє сильну лабілізуючу дію на лізосомальні мембрани, прискорює їх розпад і вихід лізосомальних ферментів у розчин [75]. Крім того, вітамін D, за даними Покровського А.А. [76], в умовах *in vitro* інгібує загальну активність мембранно-зв'язаного ферменту лізосом - β -глюкозидази і викликає вихід "розчинного" ферменту лізосом - β -галактозидази в надосадову рідину. У зв'язку з цим можна вважати, що зміна проникності й ушкодження мембран лізосом, вивільнення з них гідролітичних ферментів, які розщеплюють основні компоненти живої клітини, також може відігравати значну роль у розвитку ушкодження за умов гіпервітамінозу D.

Одним із значних порушень за умов гіпервітамінозу D, що обумовлює цілу низку патологічних змін, є ушкодження мітохондріальних мембран, яке спричиняє порушення функціональної активності мітохондрій. Оскільки мітохондрії є основним постачальником енергії, яка потрібна кожній клітині для нормального перебігу численних енергозалежних процесів, скорочення, міграції, екзо- та ендоцитозу, поділу, транспорту іонів, біосинтезу речовин, клітинного метаболізму, то ушкодження цих органел за умов гіпервітамінозу D відіграє значну роль у розвитку патологічних змін на рівні клітин у цілому, спричиняючи порушення внутрішньоклітинного гомеостазу та їх загибель. Ушкодження мітохондрій виявляють себе набуханням, роз'єднанням окисного фосфорування і зниженням здатності до активного транспорту кальцію. Набухання мітохондрій різних органів, зміна їх структури, розмірів, форми, поява дезорганізованих крист, вакуолей і, як наслідок, руйнування мітохондрій спостерігалось низкою дослідників у різних видів D-гіпервітамінозних тварин. Покровським А.А. та співавт. [76] було виявлене значне зниження активності ферментів, міцно з'єднаних з внутрішньою мітохондріальною мембраною, - сукцинатдегідрогенази, цитохромоксидази, в той час як активність ферментів мітохондріального матриксу - малатдегідрогенази та НАДФ-залежної ізоцитратдегідрогенази - майже не змінювалася. Це підтверджено авторами і в дослідях *in vitro*, де вітамін D знижував активність мембранно-зв'язаних ферментів і викликав значне вивільнення "розчинних" мітохондріальних ферментів.

D-вітамінна інтоксикація супроводжується вираженими порушеннями енергетичного обміну в організмі. З'ясовано, що введення тваринам вітаміну D у токсичних дозах спричиняє значне пригнічення поглинання кисню у серці та нирках і повне гальмування фосфорування в цих органах. Високі дози вітаміну D призводять до пригнічення АТФ-азної активності в еритроцитах, тонкому кишківнику, мозку [77].

Існує декілька механізмів ушкоджувальної дії вітаміну D на структуру і функціональну активність мітохондрій. Можливо, суттєве значення у цьому процесі мають іони кальцію. Але не з'ясовано, чи передує підвищення тканинної концентрації кальцію мітохондріальним порушенням. Тому більшість дослідників сьогодні провідний механізм розвитку патологічних змін мітохондрій пов'язують з прямою ушкоджувальною дією високих доз вітаміну D на структуру і функціональну активність мітохондрій. Це підтверджено в дослідях *in vitro*: інкубація ізольованих мітохондрій з вітаміном D спричиняє зміни, подібні до тих, які виникають у тварин з гіпервітамінозом D [78].

ВИСНОВКИ

Таким чином, сьогодні є підстави окреслити такі механізми патогенного впливу високих доз вітаміну D на органи і тканини:

1 Гіперкальціємія. Накопичення кальцію у плазмі крові, позаклітинній рідині і цитоплазмі клітин є основною передумовою для реалізації кальцієвих механізмів ушкодження.

2 Активація ПОЛ. При аутоокисленні вітаміну D в організмі утворюються пероксидні сполуки, які ініціюють процеси пероксидації ненасичених жирових кислот й інших компонентів ліпопротеїнових мембран.

3 Непрямі механізми ушкодження клітин. Високі дози вітаміну D, уражаючи такі важливі органи і тканини, як нирки, печінку, легені, кров, спричиняють явища гіпоксії та інтоксикації, які, мабуть, також роблять певний внесок у розвиток ушкодження клітин. Ці механізми важко врахувати, але необхідно мати на увазі при вивченні патогенезу D-гіпервітамінозних уражень.

SUMMARY

COMMON MECHANISM OF TOXIC ACTION OF VITAMIN D

V.Y. Garbuzova, Y.V. Khizhnya
Sumy State University, Medical Institute

The modern literature on the mechanisms of toxic action of vitamin D. It was found that the damaging effect of ergocalciferol linked to two factors: hypercalcemia, which initiates the damage and the mechanisms of calcium and activation processes of peroxide lipid oxidation (PLO).

Keywords: vitamin D, damaging effect, hypercalcemia, peroxide lipid oxidation.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Kreitmair H. Hypervitaminose durch grosse Dosen Vitamin D / H. Kreitmair, T. Moll // Münch. med. Wschr. - 1928. - Bd. 75. - P. 637.
2. Holick M. F. Vitamin D: the underappreciated D-lightful hormone is important for skeletal and cellular health / M. F. Holick // Current Opin. Endocrinol. Diabetes. - 2002. - Vol. 9. - P.87-98.
3. Hanley D. A. Vitamin D insufficiency in North America / D.A. Hanley // J. Nutr. - 2005. - Vol. 135. - P. 332-337.
4. Isaia G. Prevalence of hypovitaminosis D in elderly women in Italy: clinical consequences and risk factors / G. Isaia, R. Giorgino, G. Rini // Osteoporos. Int. - 2004. - Vol.14. - P. 577-582.
5. Holick M. F. Vitamin D: importance in the prevention of cancers, type 1 diabetes, heart disease, and osteoporosis / M. F. Holick // Am. J. Clin. Nutr. - 2004. - Vol. 79. -P. 362-364
6. Feskanich D. Willet W. C. , Colditz, G. A. Calcium, vitamin D, milk consumption and hip fractures: a prospective study among postmenopausal women / D. Feskanich, W. C. Willet, G. A.Colditz // Am. J. Clin. Nutr. - 2003. - Vol. 77. - P. 504-511.
7. The vitamin D status in two risk groups from four European countries / R. Andersen, C. Brot, K.D. Cashman [and al.] // Proc. Nutr. Soc. - 2003. - Vol. 62. - P. 33A.
8. Supplementation with oral vitamin D3 and calcium during winter prevents seasonal bone loss: a randomized controlled open-label prospective trial / C. Meier, H. W. Woitge, K. Witte [et al.] // J. Bone Miner. Res.- 2004. - Vol. 19. - P.1221-1230.
9. Якименко Е.А. Патогенетические особенности остеопороза у больных ревматоидным артритом / Е. А. Якименко, В. В. Дець , В. В. Тбилели // Лікар. справа. - 2002. - №1. - С. 15-20.
10. In utero dietary exposure and risk of islet autoimmunity in children / C. M. Fronczak, A. E. Baron, H. P. Chase [et al.] // Diabetes Care. - 2004. - P. 3237-3242.
11. Lee L. T. Intake of calcium on vitamin D in 3 Canadian long-term care facilities / L.T. Lee, W. M. Drake, D. L. Kendler // J. Am. Diet. Assoc. - 2002. - Vol. 102. - P. 244-247.
12. Dietary macro- and micronutrient intakes of non-supplemented pre- and postmenopausal women with a perspective on menopause-associated diseases / P.G. Massé, J. Dosy, C.C. Tranchant [et al.] // J. Hum. Nutr. Diet. - 2004. - Vol. 17. - P. 121-132.
13. Lieberman D.A. Risk factors for advanced colonic neoplasia and hyperplastic polyps in asymptomatic individuals / D.A. Lieberman, S. Prindiville, D. Weiss // J. Am. Med. Assoc. - 2003. - Vol. 290. - P. 2959-2967.

14. Effect of withdrawal of calcium and vitamin D supplements on bone mass in elderly men and women / B. Dawson-Hughes, S.S. Hall, E. A. Krall [et al.] // *Am. J. Clin. Nutr.* - 2004. - Vol.72. - P. 745-750.
15. Calcium, vitamin D, dairy products, and risk of colorectal cancer in the Cancer Prevention Study II Nutrition Cohort I. United States / M.L. McCullough, A.S. Robertson, G. Rodriguez [et al.] // *Cancer Causes Control.* - 2003. - Vol. 14. - P.1-12.
16. Vitamin D status of women in the Geelong Osteoporosis Study: association with diet and casual exposure to sunlight / J.A/ Pasco, M. J. Henry, G.C. Nicholson, G.C. Sanders [et al.] // *Med. J. Aust.* - 2001. - Vol.175. - P.401-405.
17. Апуховська Л.І. Фізіологічна функція вітаміну D₃ і його обмін в організмі у нормі та за деяких патологій / Л.І. Апуховська // *Укр. біохіміч. журнал.* - 2000. - Т. 72, №4-5. - С. 138-146.
18. Nowson C.A. Vitamin D intake and vitamin D status of Australians / C.A. Nowson, C. Margerison C. // *Med. J. Aust.* - 2002. - Vol. 177. - P. 149-152.
19. Bikle D. D. Vitamin D and skin / D. D. Bikle // *Academic.* - 1997. - P. 379-394.
20. Davie J.R. A complex containing N-CoR, mSin3 and histone deacetylase mediates transcriptional repression / J.R. Davie // *Nature.* - 1997. - P. 43-48.
21. Hollis B. W. Detection of vitamin D and its major metabolites / B. W. Hollis // In: *Vitamin D*, edited by D. Feldman, F. H. Glorieux, and J. W. Pike. San Diego: Academic. - 1997. - P. 587-606.
22. Jehan F. Cloning and characterization of the mouse vitamin D receptor promoter / F. Jehan, H.F. Deluca // *Proc. Natl. Acad. Sci.* - 1997. - P.10138-10143.
23. L'Abbe M.R. The Canadian health claim for calcium, vitamin D and osteoporosis / M.R. L'Abbe, S.J. Whiting, D.A. Hanley // *J. Am. Coll. Nutr.* - 2004. - Vol. 23. - P. 303-308.
24. Silver J. Vitamin D and the parathyroid glands / J. Silver, T. Naveh-Many // In: *Vitamin D*, edited by D. Feldman, F. H. Glorieux, and J. W. Pike. - San Diego: Academic. - 1997. - P. 353-367.
25. Suda T. Vitamin D and osteoclastogenesis / T. Suda, N. Takahashi // *Academic.* - 1997. - P. 329-340.
26. Calvo M. S. Vitamin D fortification in the United States and Canada: Current status and data needs / M. S. Calvo, S. J. Whiting, C. Barton // *Am. J. Clin. Nutr.* - 2004.
27. Rapuri P. B. Effect of vitamins D₂ and D₃ supplement use on serum 25 OH D concentration in elderly women in summer and winter / P.B Rapuri, J.C. Gallagher, G Haynatzki // *Calcif. Tissue Int.* - 2004. - Vol. 74. - P. 150-156.
28. Darwish H. M. Recent advances in the molecular biology of vitamin D action / H.M. Darwish, H.F. Deluca // *Prog. Nucleic Acid Res. Mol. Biol.* - 1996. - P. 321-344.
29. Yang S. 1 alpha, 25-Dihydroxyvitamin D₃ and 19-nor-1 alpha, 25-dihydroxyvitamin D₂ suppress immunoglobulin production and thymic lymphocyte proliferation in vivo / S. Yang, C. Smith, H.F. Deluca // *Biochim. Biophys. Acta.* - 1993. - P. 269-286.
30. Masuda S. Different metabolism of 1,25-dihydroxyvitamin D₃ in target cells / S. Masuda, T. Okano, N.Kamao // *J. Bone Miner. Res.* - 1996. - P. 420.
31. Gallagher J.C. Calcitropic hormones and bone markers in the elderly / J.C. Gallagher, H.K. Kinyamu, S.E. Fowler, B. Dawson-Hughes, G.P. Dalsky, S.S. Sherman // *J. Bone Miner. Res.* - 1999. - Vol. 13. - P. 475-482.
32. Hegyi L. The presence of apoptotic cells in human atherosclerotic lesions / L. Hegyi, S.J. Hardwick, M.J. Mitchinson, J.N. Skepper // *Amer. J. Pathology.* - 1997. - Vol. 150, №1. - P. 371-373.
33. Shaw N. J. Vitamin D deficiency in UK Asian families: activating a new concern / N.J. Shaw, B.R. Pal // *Arch. Dis. Child.* - 2002. - Vol. 86. - P. 147-149.
34. Kumar R. Vitamin D and the kidney / R. Kumar // In: *Vitamin D*, edited by D. Feldman, F. H. Glorieux, and J. W. Pike. San Diego // Academic. - 1997. - P. 275-292.
35. Elliott R.J. Calcification of the human thoracic aorta during aging / R.J. Elliott, L.T. McGrath // *Calcif. Tissue Int.* - 1994. - Vol. 54, №4. - P. 268-273.
36. Macdonald H.M. Nutritional associations with bone loss during the menopausal transition: evidence of a beneficial effect of calcium, alcohol, and fruit and vegetable nutrients and of a detrimental effect of fatty acids / H.M. Macdonald, S.A. New, M.H.N. Golden, M.K. Campbell & D.M. Reid // *Am. J. Clin. Nutr.* - 2004. - Vol. 79. - P. 155-165.
37. Быць Ю.В. Сравнительно-патологические аспекты энергообеспечения сосудистой стенки / Ю.В. Быць, В.П. Пишак, А. В. Атаман. - Киев; Черновцы: Прут, 1999.- 331 с.
38. Cotran R.S. Robbins Pathologic Basis of Disease Ed / R.S. Cotran, V. Kumar, S.L. Robbins. - W.B. Saunders com. - 1994. - P. 467-516.
39. Strugnell S.A. The vitamin D receptor-structure and transcriptional activation / S.A. Strugnell, H.F. Deluca // *Proc. Soc. Exp. Biol. Med.* - 1997. - P. 223-228.
40. Beckman M. Human 25-hydroxyvitamin D₃-24-hydroxylase, a multicatalytic enzyme / M. Beckman, P. Takidonda, E. Adikonda // *Biochemistry.* - 1996. - Vol. 35. - P. 8465-8472.
41. Атаман А.В. Энергообеспечение артерий и вен в связи с их разной устойчивостью к действию повреждающих факторов: дис.... доктора мед. наук: 14.00.16. / Атаман А.В. - К., 1990. - 434 с.
42. Identification and characterization of 1,25-dihydroxyvitamin D₃-responsive repressor sequences in the rat parathyroid hormone-related peptide gene / R. Kremer,

- M. Sebag, C. Champigny, K. Meerovitch, G. Hendy, J. White, D. Goltzman // *J. Biol. Chem.* – 1996. – Vol. 271. – P. 16310-16316.
43. Биць Ю. В. Сучасні уявлення про патогенез артеріосклерозу менкебергівського типу / Ю.В. Биць, О.В. Голдобіна, В.Є. Досенко [та ін.] // *Фізіол. журнал.* – 2000. – Т. 46, №2. – С. 64–71.
  44. Якименко Е.А. Патогенетические особенности остеопороза у больных ревматоидным артритом / Е.А. Якименко, В.В. Дець, В.В. Тбилели // *Лікар. справа.* – 2002. – №1. – С. 15–20.
  45. Abernethy D.R. Calcium antagonist drugs / D. R. Abernethy, J. B. Schwartz // *N. Engl. J. Med.* – 1999. – V. 341, №19. – P. 1447–1457.
  46. Malloy P.J. Hereditary 1,25-dihydroxyvitamin D resistant rickets. In: *Vitamin D*, edited by D. Feldman, F. H. Glorieux, and J. W. Pike // *Academic.* – 1997. – P. 765-787.
  47. Naveh-Manu T. Parathyroid hormone synthesis, secretion and action / T. Naveh-Manu, J. Silver // *Kidney Stones: Medical and Surgical Management.* – New York: Raven, 1996. – P. 175–199.
  48. Ньюман У. Минеральный обмен кости / У. Ньюман, М. Ньюман. – М.: Изд-во иностр. л-ры, 1961. – 270 с.
  49. Цыпленкова В.Г. Апоптоз / В.Г. Цыпленкова, Н.Н. Бескровнова // *Арх. патологии.* – 1996. – №5. – С. 71–74.
  50. Silver I J., Kronenberg H. M. Parathyroid hormone molecular biology and regulation. In: *Principles of Bone Biology*, edited by J. B. Bilezikian, L. G. Raisz, and G. A. Rodan. San Diego // *Academic.* – 1996. – Vol. 24. – P. 325-337.
  51. Li Q. Negative regulation of the human atrial natriuretic peptide gene by 1,25-dihydroxyvitamin D3 / Q. Li, D.G.D. Gardner // *J. Biol. Chem.* – 1994. – Vol. 269. – P. 4934–4939.
  52. Kahlen J. P. Functional characterization of a 1,25-dihydroxyvitamin D3 receptor binding site in the rat atrial natriuretic factor promoter / J. P. Kahlen, C. Carlberg // *Biochem. Biophys. Res. Commun.* – 1996. – Vol. 218. – P. 882–886.
  53. Carlberg C. Two nuclear signalling pathways for vitamin D / C. Carlberg, I. Bendik, A. Wyss // *Nature.* – 1993. – Vol. 361. – P. 657 – 660.
  54. Kimmel-Jenat C. Salt concentration determines 1,25-dihydroxyvitamin D3 dependency of vitamin D receptor-retinoid X receptor-vitamin D-responsive element complex / C. Kimmel-Jenat, T. Jehan, H.F. Deluca // *Arch. Biochem. Biophys.* – 1997. – Vol. 341. – P. 75–80.
  55. Nishilli Y. Effect of vitamin D3 supplementation level on the postmortem tenderization of beef from steers / Y. Nishilli, K. Sato, T. Kobayashi // *J. Anim. Sci.* – 2002. – Vol. 80. – P. 971–81.
  56. Parikh S.J. The relationship between obesity and serum 1,25-dihydroxy vitamin D concentrations in healthy adults / S. J. Parikh, M. Edelman, G. I. Uwaifo [et al.] // *J. Clin. Endocrinol Metab.* – 2004. – Vol. 89. – P. 1196–1199.
  57. Haffner D. Systemic cardiovascular disease in uremic rats induced by 1,25(OH)2D3 / D. Haffner, B. Hocher, D. Muller [et al.] // *J. Hypertension.* – 2005. – Vol. 23. – P. 1067–1075.
  58. Blacher J. Arterial calcifications, arterial stiffness and cardiovascular risk in end-stage renal disease / J. Blacher, A. P. Guerin, B. Pannier [et al.] // *J. Hypertension.* – 2002. – Vol. 38. – P. 938–942.
  59. Erben R. G. 1-Hydroxyvitamin D2 partially dissociates between preservation of cancellous bone mass and effects on calcium homeostasis in ovariectomized rats / R. G. Erben, U. Bante, H. Birner [et al.] // *Calcif. Tissue Int.* – 1997. – Vol. 60. – P. 449–456.
  60. Morris H.A. Vitamin D. A hormone for all seasons—how much is enough? Understanding the new pressures / H. A. Morris // *Clin. Biochem. Rev.* – 2005. – Vol. 26. – P. 21–26.
  61. Vieth R. Vitamin D poisoning by table sugar / R. Vieth, T.R. Pinto, B.S. Reen [et al.] // *Lancet.* – 2002. – P. 672.
  62. Савченко Л.В. Возможные механизмы антиоксидантного действия блокаторов кальциевых каналов при гипоксическом синдроме / Л.В. Савченко, Е.М. Дзубан, В.Д. Лукьянчук // *Эксперим. и клин. фармакология.* – 1996. – Т. 59, №2. – С. 53–55.
  63. Merke J. Demonstration of 1,25(OH)2 vitamin D3 receptors and actions in vascular smooth muscle cells in vitro / J. Merke, W. Hofmann, D. Goldschmidt [et al.] // *Calcified Tissue Int.* – 1987. – Vol. 41, №2. – P. 112–114.
  64. Koh E. 1,25-dihydroxyvitamin D3 binds specifically to rat vascular smooth muscle cells and stimulates their proliferation in vitro / E. Koh, S. Morimoto, K. Fukuo [et al.] // *Life Sci.* – 1988. – Vol. 42, №2. – P. 215–223
  65. Kawashima H. 1,25-dihydroxyvitamin D3 stimulates Ca-ATP-ase in a vascular smooth muscle cell line / H. Kawashima // *Biochem. Biophys. Res. Commun.* – 1988. – Vol. 150, №3. – P. 1138–1143.
  66. Inoue T. 1,25-Dihydroxyvitamin D3 stimulates 45Ca2+ uptake by cultured vascular smooth muscle cells derived from rat aorta / T. Inoue, H. Kawashima // *Biochem. Biophys. Res. Commun.* – 1988. – Vol. 152, №3. – P. 1388–1394.
  67. Yoshizaw T. Mice lacking the vitamin D receptor exhibit impaired bone formation, uterine hypoplasia and growth retardation after weaning / T. Yoshizaw, Y. Handa, Y. Uematsu // *Nature Genet.* – 1997. – Vol. 16. – P. 391–396.

68. Коваленко В.М. Корекція вільнорадикальних процесів аналогом вітаміну Е при ураженні печінки / В.М. Коваленко, О.С. Волошина, І. В. Кузьменко // Ліки. – 1997. - № 6. – С. 65–69.
69. Vieth R. Vitamin D supplementation, 25-hydroxyvitamin D concentrations, and safety / R. Vieth // Am. J. Clin. Nutr. – 1999. – Vol. 69. – P. 842–56.
70. Darwish H.M. Analysis of binding of the 1,25-dihydroxyvitamin D₃ receptor to positive and negative vitamin D response elements / H.M. Darwish, H.F. Deluca // Arch. Biochem. Biophys. – 1996. – Vol. 334. – P. 223–234.
71. Martin K.J. Vitamin D analogs: actions and role in the treatment of secondary hyperparathyroidism / K.J. Martin, E.A. Gonzalez // Semin Nephrol. – 2004. – Vol. 24. – P. 456–459.
72. Duthie G.G. Effects of antioxidants on vascular health / G. G. Duthie, H. C. Bellizzi // British Medical Bulletin. – 1999. – Vol. 55, №3. – P. 568–577.
73. Сторожок Н.Н. Ингибирующие эффекты смесей α-токоферола с β-каротином или витамином А при окислении эфиров полиненасыщенных жирных кислот / Н.Н. Сторожок, И. В. Кутузова // Вопросы мед. химии. – 1996. – Т. 42, Вып. 1. – С. 16–22.
74. Russell R.G.G. Bisphosphonates: from the laboratory to the clinic and back again / R.G.G. Russell, M.I. Rogers // Bone. – 1999. – Vol. 25. – P. 97–106.
75. Покровский А.А. Исследование активности некоторых ферментов печени и почек крыс при D₂-гипервитаминозе и экспериментальном рахите / А. А. Покровский, И. Я. Конь, А. О. Натансон [та ін.] // Вопросы питания. – 1971. – Т. 30, №3. – С. 25.
76. Duthie G.G. Effects of antioxidants on vascular health / G.G. Duthie, H.C. Bellizzi // British Medical Bulletin. – 1999. – Vol. 55, №3. – P. 568–577.
77. Takahashi F. A new analog of 1,25-(OH)₂D₃, 19-NOR-1,25-(OH)₂D₂, suppresses serum PTH and parathyroid gland growth in uremic rats without elevation of intestinal vitamin D receptor content / F. Takahashi, J.L. Finch, M. Denda [et al.] // Am. J. Kidney Dis. – 1997. – P. 105–112.
78. Shanahan C.M. Medial localization of mineralization-regulating proteins in association with Mönckeberg's sclerosis: evidence for smooth muscle cell-mediated vascular calcification / C.M. Shanahan, N.R. Cary, J.R. Salisbury [et al.] // Circulation. – 1999. – P. 2168–2176.

Надійшла до редакції 27 травня 2009 р.